

LUND UNIVERSITY

Forskningsprogram: Livssituation, meningsproduktion och politisk förändring

Böök, Ingmar; Olofsson, Per-Olof; Persson, Anders

1992

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Böök, I., Olofsson, P.-O., & Persson, A. (1992). *Forskningsprogram: Livssituation, meningsproduktion och politisk förändring*.

Total number of authors:

3

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Forskningsprogram

Livssituation,
meningsproduktion
och
politisk förändring

Ingmar Böök
Per-Olof Olofsson
Anders Persson

Sociologiska institutionen, Lund januari 1992

Livssituation, meningsproduktion och politisk förändring

Inledning

Valresultatet 1991 har tolkats som en effekt av en kraftig förskjutning i det svenska politiska mönstret. Den sedan 1930-talet politiskt dominerande socialdemokratin blev försvagad. Dessutom verkar inte folkhemsideologin dominera svensk politik längre, vilket lämnar utrymme åt ett borgerligt politiskt alternativ. För att jämföra med den borgerliga regeringsperioden 1976-82, kan man säga att de borgerliga regeringarna då var bundna av den fortfarande dominerande folkhemsideologin, medan den borgerliga regeringen idag inte behöver ta lika stor hänsyn till denna ideologi. Det har skett en ideologisk förändring i svensk politik, som inte bara tar sig uttryck i röstmässiga förskjutningar mellan de politiska partierna utan också i form av förändringar av de enskilda partiernas ideologiska framtoning. Den ideologi som nu tycks dominera kan beskrivas som en nyliberal individualism som sätter sin tilltro till marknadsekonomin, även på områden där det tidigare var självklart att stat och kommun skulle stå för den grundläggande servicen till medborgarna.

Förutom att nyliberalismen blivit dominerande inom det traditionella borgerliga blocket, har även vad som skulle kunna kallas en nyliberal populism framträtt på den politiska scenen i form av Ny Demokrati. Parallellt med denna ideologiska förändring har en främlingsfientlighet vuxit fram i Sverige. Dessa förändringar fick ett ännu mer dramatiskt genomslag i skolväsen, där även öppet främlingsfientliga partier fick stort stöd. Att döma av valresultaten på vissa yrkesförberedande skolor är socialdemokratin på väg att förlora en generation av arbetare.

Vi vill genom en noggrann empirisk analys försöka klarlägga vilka betydelsefulla politiska förskjutningar som skett och försöka förstå dessa förändringar med hjälp av en weberianskt inspirerad tolkande sociologi, vilken sätter politiska åsikter och politiskt handlande i relation till aktörernas objektiva livssituation med hjälp av en teoretisk infallsvinkel som gör aktörernas aktiva meningsproduktion till den centrala variabeln.

Den politiska valhandlingen

Diskussionen om den politiska valhandlingen och förhållandet mellan individ och politik domineras av två uppfattningar: å ena sidan uppfattningen att individens relation till politiken bestäms av klasstillhörigheten, å andra sidan att den bestäms av individens åsikter. Lipset¹ ser i det politiska valet som ett uttryck för klasskampen i och med att olika politiska partier företräder olika sociala klassers intressen. Alltsedan 1960-talet har tesen

¹ Lipset, S. M. 1969, Den politiska människan

om att klassröstningen minskar till förmån för åsiktsröstningen hävdats inom valforskningen².

Tesen om klassröstning antar ett samband mellan individen som klassindivid och partiet som klassparti. Individens intressen formas av klasstillhörigheten och partiets agerande tar form av medlemmarnas och väljarnas klasstillhörighet. Poängen är att individens åsikter antas stå tillbaka för klasstillhörigheten. Tesen om åsiktsröstning antar i stället att individens åsikter är överordnade klasstillhörigheten.

Tendensen till ökad åsiktsröstning kan göras plausibel om man antar att klasser är aggregat av individer med likartade intressen. Klassröstning kan då förstås som ett resultat av att den individ som tillhör en speciell klass, genom en rationell kalkyl kommer fram till att det parti som företräder hans klass också bäst gynnar hans individuella intressen. Om sambandet mellan klass och individuella intressen försvagas som ett resultat av övergripande samhälleliga förändringar kan den ökade tendensen till åsiktsröstning förstås som ett resultat av att det uppstår individuella intressen som inte är klassrelaterade. Exempel på sådana samhälleliga förändringar som har tagits till intäkt för klassröstningens minskande betydelse är bl a att välfärdsutvecklingen löser upp äldre klassmiljöer, att gränserna mellan manuellt och intellektuellt arbete minskar, att upplevelsen av möjligheten till social mobilitet ökar, att det växer fram nya grupper utan naturlig klassposition, att den individuella konsumtionsstandarden i högre grad blivit beroende av andra faktorer än lönen.

Denna rationalistiska syn på det politiska valbeteendets förändring kan alltså verka rimlig utifrån ett ganska mekanistiskt klassbegrepp men såväl klass- som åsiktsröstning kan också förstås genom att hänsyn tas till den icke-rationella dimension hos mänskliga handlingar som bl a Parsons betonat³. Klassröstning kan ur det normativa perspektiv som Parsons förordar förstås som ett uttryck för en gemensam moralisk miljöns påverkan av individens politiska uppfattningar. Detta innebär alltså att man inte bara röstar på sitt parti av renodlat rationella skäl utan att valhandlingen också bestäms av en känslomässigt upplevd tillhörighet till ett "gemeinschaft". Förutsättningen för klassröstning i denna bemärkelse är att sådana moraliska miljöer existerar som konkreta sociala fenomen⁴.

² Se t ex Petersson, O 1976, *Väljarna och valet*; Holmberg, S 1981, *Svenska väljare*, och dens. 1984, *Väljare i förändring*

³ Parsons, T 1937, *The Structure of Social Action*

⁴ Visst empiriskt stöd får vårt sätt att här använda Parsons' perspektiv av Åberg, R 1990, *Värderingsförändringar och samhällsutveckling*, i dens. (red), *Industrisamhälle i omvandling*. I uppsatsen framgår bl a att sambandet mellan klasstillhörighet och attityd till fördelningspolitik förmedlas av politiskt engagemang. Åberg sammanfattar själv detta förhållande på följande sätt: "Fortfarande sker en politisk socialisation inom arbetarklassen, och i något mindre utsträckning också bland tjänstemännen, som går ut på att skapa en viss klasskänsla och sympatier för politiska vänsterpartier, huvudsakligen för socialdemokratin." (s 320).

Under förutsättning att klassröstning definieras som icke-rationellt handlande bestämt av tillhörigheten till en bestämd socialmoralisk miljö, innebär det alltså att det uppkommer en ny typ av röstningsbeteende om dessa moraliska miljöer försvagas som konkreta sociala fenomen. S k åsiktsröstning skulle i detta perspektiv då kunna förstås som en följd av de moraliska miljöernas minskade inverkan på de politiska åsikterna. Med hjälp av den Parsonska modellen kan man alltså bara förstå åsiktsröstning på ett negativt sätt. För att bibehålla den Parsonska ansatsen att ge de icke-rationella sidorna hos mänskliga handlingar en central betydelse måste man därför försöka vidga Parsons ramar och ta sig ur hans tendens till moraldeterminism.

Som vi ser det har Parsons undervärderat människans meningsskapande sida. Meningen ges inte som en färdig produkt utan snarare som ett råmaterial som människan kan bearbeta och kombinera på mer eller mindre personliga sätt. Detta innebär att socialmoraliska miljöer aldrig är statiska fenomen. De ger däremot meningsskapandet ramar. Meningsskapandet kan också ske inom andra ramar och med hjälp av ett annat råmaterial än vad som tillhandahålls av de socialmoraliska miljöerna.

Eftersom vår utgångspunkt är det aktiva meningsskapandet, menar vi att om de socialmoraliska miljöerna försvagas eller upplöses innebär detta att meningsskapandet kommer att ske på ett annat sätt. Rent logiskt sett bör alltså enligt denna uppfattning åsiktsröstning förstås som ett utslag av en annan typ av meningsskapande än det som skett inom ramen för de socialmoraliska miljöerna. Med detta resonemang vill vi peka på att det kan finnas ett sätt att förstå de politiska förskjutningarna i Sverige som tillerkänner meningsskapandet en självständig roll.

Meningsproduktion och livssituation

Lane har i en undersökning, baserad på kvalitativa intervjuer gjorda i en medelstor stad i det sena 50-talets USA, försökt förstå förändring av politiska ideologier med hjälp av följande tolkningsmodell som han själv sammanfattar i några få meningar:

"For any society: an existential base creating certain common experiences interpreted through certain cultural premises by men with certain personal qualities in the light of certain social conflicts produces certain political ideologies."⁵

Problemet med denna modell är ur vårt perspektiv att den alltför starkt betonar att en likartad existentiell bas skapar likartade ideologiska tolkningar. Det blir egentligen bara psykologin som kan förklara skillnaderna. Vi vill emellertid försöka behålla Lanes ansats att se ett samband mellan existentiell bas och politisk åskådning. Vi delar dock inte hans uppfattning om att

⁵ Lane, R. E. 1962, Political Ideology. Why The American Common Man Believes What He Does, s 415 f emfas borttagen

förmedlingarna mellan existentiell bas och politisk åskådning huvudsakligen utgörs av en kombination av kulturella premisser och personlighet. Vi vill i stället ge företräde åt individernas aktiva meningsskapande när det gäller att förstå detta samband. Genom att använda "mening" i stället för begreppet "ideologi" undviker vi det senare begreppets bibetydelse av "falskt medvetande" etc. Vi vill betona att det är irrelevant att ålägga "mening" kvalitéerna sant eller falskt. Meningsbegreppet försöker täcka in den icke-rationella dimension som är ett nödvändigt inslag i allt mänskligt liv. Meningens hotande baksida är meningslösheten.

Vi byter också ut Lanes begrepp existentiell bas mot begreppet "objektiv livssituation". Detta begrepp står för viktiga faktorer i livssituationen som i princip är objektivt beskrivbara av en utanförstående iakttagare. Dessa faktorer utgör det råmaterial som i den aktiva meningsproduktionen används för att skapa praktiskt fungerande mening.

Mening vill vi till att börja med litet lösligt definiera som en upplevelse av trygghet. Denna upplevelse har både en kognitiv och en praktisk sida. Den kognitiva sidan kan rätt väl fångas in av Festingers dissonansteori⁶. Vi upplever trygghet när den kognitiva karta som vi använder för att förstå oss själva och den omkringliggande världen hjälper oss att undvika störande dissonanser. Denna teori har bl a använts av Douglas⁷ för att förstå tabun i för-moderna samhällen och av Giddens⁸ för att förstå det rutiniserade vardagshandlandet i det moderna samhället samt av Bauman⁹ för att förstå den socialpsykologiska formation som låg bakom förintelsen.

Men trygghet skapas inte bara på det kognitiva planet. De dissonanser vi är mest rädda för utgörs nog av sådana verkliga störningar som medför att vi inte längre kan leva på det gamla vanliga sättet. Sådana störningar har inom den moderna psykologin fångats in av begreppet traumatiska kriser¹⁰. Exempel på sådana kriser utgörs av arbetslöshet, sjukdom, att drabbas av ett handikapp, integritetskränkningar av typ våldtäkt och överfall, nära anhörigs död. Det intressanta med denna typ av kriser ur ett politiskt perspektiv, är att de störningar de orsakar i den praktiska vardagen, i många fall kraftigt kan mildras av politiska åtgärder. Som en parentes kan nämnas att den enda typ av samhällsförändringar som Lanes intervjuoffer var intresserade av, utgjordes av offentliga åtgärder för att minska konsekvenserna av sådana oförutsägbara olyckor.

I det moderna samhället hotas emellertid inte tryggheten bara av olyckor, slumpmässigt drabbande den enskilde, utan vi lever också i vad den västys-

⁶Festinger, L 1957, A Theory of Cognitive Dissonance

⁷ Douglas, M 1980, Purity and Danger. An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo

⁸Giddens, A 1984, The Constitution of Society

⁹ Bauman, Z 1991, Auschwitz och det moderna samhället

¹⁰ Cullberg, J 1982, Kris och utveckling

ke sociologen Ulrich Beck kallar ett "risksamhälle"¹¹. Med detta begrepp avses att vi i det moderna samhället i ökad utsträckning drabbas av generell verkande hot, som alstras som ett slags icke-avsedda konsekvenser av den teknologiska och produktionsmässiga utvecklingen. Olika typer av hot mot vår gemensamma miljö är det viktigaste exemplet på dessa generellt verkande risker. Detta slags hot mot tryggheten kan tänkas ge upphov till en ny politisk dimension som inte täcks in av s k välfärdspolitik; en dimension som bl a de s k miljöpartierna försökt att inteckna.

Men ett liv är inte meningsfullt även om man både undviker kognitiva dissonanser och har effektiva försäkringar som minskar konsekvenserna av att drabbas av oförutsägbara olyckor. Man måste även ha förhoppningar. Denna sida gör Sartre¹² till den centrala hos människan i sin existentialistiska filosofi och Goffman¹³ har visat att människor även under de mest hopplösa förhållanden skapar ett eget handlingsutrymme med hjälp av vad han litet klumpigt kallar den sekundära anpassningen. I en hopplös situation, dvs en situation som är totalt trygg eftersom alla handlingar är reglerade av de institutionaliserade normerna, använder människor de institutionaliserade reglerna som ett råmaterial för att skapa möjlighet till ett överskridande av det föreskrivna beteendet.

Att skapa ett eget handlingsutrymme är viktigare än vad detta handlingsutrymme används till. Den sartreska handlingsteorin betonar att handlingar syftar till att realisera fritt valda förhoppningar (för att undvika missförstånd kan det vara viktigt att betona att även förhoppningarna i en viss bemärkelse är socialt determinerade, som ett kulturellt förråd av givna valmöjligheter; en förhoppning är alltså given tillsammans med andra förhoppningar men kan aldrig vara föreskriven, eftersom den då upphör att vara en förhoppning). Handlingar syftar till att åstadkomma verkliga förändringar och förhoppningen är knuten till den önskade förändring som handlingen försöker att åstadkomma.

Både Sartre och Goffman visar emellertid att förhoppningar inte bara behöver vara knutna till handlingar. Sartre visar i olika sammanhang på en imaginär dimension hos människan och Goffman pekar på förströelser som ett sätt att fly från en reglerad vardag där det finns väldigt få möjligheter att handla. I vårt samhälle är det helt dominerande sättet att realisera förhoppningar utan att handla, att med hjälp av pengar köpa det önskvärda. Att man med hjälp av pengar kan skaffa det önskvärda betyder också att man med hjälp av fantiserade pengar kan ägna sig åt olika konsumistiska dagdrömmar, något som Campbell¹⁴ betonar i sin konsumtionsteori.

I vårt samhälle kan man alltså få utrymme för förhoppningar på åtminstone

¹¹ Beck, U 1986, Risikogesellschaft; Ramsay, A 1990, Reflexivt förvetenskapligande

¹² Sartre, J-P 1966, Being and Nothingness

¹³ Goffman, E 1983, Totala institutioner

¹⁴ Campbell, C 1987, The Romantic Ethic and the Spirit of Consumerism

två olika sätt; dels genom att man upplever att man har ett handlingsutrymme som kan användas för att producera önskvärda förändringar och dels genom att med hjälp av tänkta pengar fantisera om att skaffa sig det önskvärda. Hos Lanes 50-talsamerikaner är bägge dessa dimensioner viktiga. Lane pekar på den ekonomiska expansionen som den faktor som möjliggör vad han kallar eskalation; alltså förhoppningen om att man i framtiden skall kunna öka sin konsumtion. Överhuvudtaget är dessa amerikaners liv väldigt koncentrerade kring pengar men de betonar i intervjuerna också betydelsen av ett upplevt handlingsutrymme. Det är bara de okvalificerade industriarbetarna som upplever att de saknar detta i sitt arbete och de är därmed också den enda grupp som vantrivs på jobbet.

Genom att förstå mening som en existentiell konstruktion som skall ge utrymme för både trygghet och förhoppningar i dess dubbla bemärkelser, går det också att se olika typer av samband mellan den objektiva livssituationen, dess förändringar och meningsproduktionen. Ekonomisk expansion ger andra förutsättningar än vad stagnation eller ekonomisk tillbakagång ger; i ett utvecklat välfärdssamhälle finns det helt andra betingelser för meningsproduktionen än vad det finns i ett samhälle präglad av fattigdom och social utslagning för att ta några exempel.

Sambanden mellan meningsproduktionen och förändringarna i den objektiva livssituationen går nog också att i viss utsträckning systematisera bl a med utgångspunkt från de utvecklingstendenser som de stora sociologiska klassikerna blottlagt, vilka kan användas för att förstå hur politiskt handlande, förmedlat av politiska partier, förändrar den objektiva livssituationen. Marx har t ex pekat på att om ett kapitalistiskt samhälle får utvecklas utan störande inslag, skapas det en tendens till ökad social utslagning och därmed tenderar hela arbetarklassen att drabbas av otrygghet. Durkheim har pekat på tendensen till anomi i det moderna samhället, som i detta sammanhang kanske kan förstås som att kognitiva dissonanser ökar beroende på upplösningen av traditionella normsystem och därmed leder till kognitiv otrygghet. Weber har pekat på den byråkratiseringstendens som minskar det personligt upplevda handlingsutrymmet.

I och med att dessa störningstendenser så är "inbyggda" i det moderna kapitalistiska samhället, kan man tänka sig att detta samhälle istället för att präglas av dessa tendenser kommer att i hög grad bestämmas av motåtgärderna mot dem. Marx pauperiseringstendens bemöts av en aktiv välfärdspolitik; Durkheims anomitendens av antingen försök att konservera äldre normsystem eller av försök att utveckla nya moderna normsystem och Webers byråkratitendens av försök att bryta ner de byråkratiska kolosserna antingen nu detta sker med hjälp av marknaden eller genom andra åtgärder.

En första slutsats som kan dras av detta resonemang, är att motåtgärderna endast kan realiseras genom aktiv politisk meningsproduktion och att denna produktion av mening kan leda till olika politiska riktningar beroende på

vilken kristendens som den främst tar fasta på för att bemöta kapitalismens ständiga destruktion av mening. Ur detta perspektiv kan utvecklandet av välfärdspolitiken ses som ett speciellt kännetecken för socialdemokratiska och socialliberala partier, att utveckla fungerande normsystem är de konservativa partiernas kännetecken och att bekämpa byråkratin med hjälp av marknaden är karakteristiskt för liberala partier.

De ideologiskt betonade partiernas politiska profil kan alltså förstås som ett resultat av olika dominansförhållanden mellan dels trygghetsdimensionens olika aspekter och dels försök att bevara och utveckla ett personligt upplevt handlingsutrymme. Denna ideologiska profilering får också till följd en permanent kamp mellan de olika politiska profilerna, vilket enligt vår tolkningsmodell skulle kunna förstås som en följd av att de konkurrerande ideologierna hotar den egna ideologin med kognitiv dissonans. Alla de etablerade partierna, utom de s k miljöpartierna, verkar emellertid vara överens om att befrämjandet av en ständig ekonomisk tillväxt är ett övergripande mål och ofta döljs den ideologiska kampen genom hänvisningar till att det egna politiska partiet är bättre lämpat för att främja den ekonomiska utvecklingen än vad de konkurrerande partierna är.

En annan poäng är att realiserandet av den politiska meningsproduktionen ändrar betingelserna för den fortsatta meningsproduktionen, eftersom denna står i ett dialektiskt förhållande till den objektiva livssituationen. Politisk meningsproduktion syftar till att ändra den objektiva livssituation som utgör delar av råmaterialet för det ständiga skapandet av mening för att på så sätt minimera de ständiga hoten mot tryggheten och/eller förhoppningarna. På så sätt skapas nya objektiva utgångspunkter för meningsproduktionen.

Man kan t ex tänka sig att i ett utvecklat välfärdssamhälle förlorar trygghetsdimensionen sin betydelse för det aktiva meningsskapandet i och med att den helt eller delvis förverkligas. Istället kommer kanske meningsproduktionen att domineras av försök att öka det förhoppningsutrymme som alltför samhällsmedlemmar uppfattar som inskränkt. Att man uppfattar förhoppningsutrymmet som inskränkt kan bero på att det fått en större betydelse för meningsproduktionen eller på att handlingsutrymmet inskränkts av byråkratiserings- och alienationstendenser. Att öka förhoppningsutrymmet med hjälp av en expanderande ekonomi kan leda till att handlingsutrymmet i arbetet minskar beroende på sådana rationaliseringar som genomförs för att öka produktiviteten. Detta minskade upplevda handlingsutrymme för vissa grupper, kan leda till att dessa blir ännu mer beroende av de konsumistiska förhoppningarna.

Vi vill inte här på något sätt försöka göra en uttömmande beskrivning av alla de möjliga sambanden som existerar i den dialektiska relationen mellan meningsproduktion och objektiv livssituation, utan bara antyda att det finns sådana samband och att de kan användas för att på ett smidigt sätt förstå förändringar på det politiska fältet.

Så här långt har vi bestämt meningsproduktionen som beroende av olika åtgärder för att skapa trygghet och förhoppningsutrymme. Men det finns ytterligare en dimension som är viktig att ta hänsyn till; nämligen den dimension som representeras av Tönnies begrepp "Gemeinschaft" och som vi i fortsättningen kommer att benämna med ordet "tillhörighet". Detta är ett begrepp som inte försvarat den dominerande plats som Tönnies gav det. Stora delar av den moderna sociologin har i stället, enligt bl a Asplund¹⁵, tenderat att förtränga denna dimension genom att ensidigt betona det moderna samhället som ett "Gesellschaft".

En av de stora förtjänsterna med Lanes studie är att motsättningen mellan "Gemeinschaft" och "Gesellschaft" fortsätter att ha en central betydelse, trots att Lane är en ganska ensidig "Gesellschaft"-förespråkare. Den dominerande delen av intervjupersonerna förefaller nöjda med att leva i ett "Gesellschaft" trots avsaknaden av nära, intima relationer och trots att man nästan är i total avsaknad av någon upplevelse av tillhörighet till en betydelsefull grupp. Men det finns två personer (av de totalt femton som Lane intervjuade) som starkt upplever frånvaron av intima relationer. De är inte riktigt medvetna om vad de saknar eftersom de, som Lane påpekar, inte har någon upplevelse av det de saknar att jämföra med. Deras upplevelse av hemlöshet tar sig uttryck i vad Lane kallar politisk alienation, vilket innebär att de känner sig förfrämligade i förhållande till de politiska besluten som de uppfattar som präglade av vad Lane kallar "kabbalism", vilket innebär att dessa beslut fattas av hemliga grupper som är skyddade mot insyn. De bägge hemlösa personerna präglas också av starkt odemokratiska tendenser, vilket är speciellt anmärkningsvärt eftersom den ene av dem är en av de intervjupersoner som har minst auktoritära tendenser om man skall döma av den s k F-skalan¹⁶.

Vi tror att tillhörighetsdimensionen är speciellt svår att komma åt eftersom den är nästan osynlig för vanliga sociologiska mätmetoder. När den finns är den för de involverade så självklar och given att man inte ser den, när den inte finns så missförstås nog frånvaron ofta av de inblandade. För att kunna påvisa "Gemeinschaft"-dimensionens betydelse för förändringar i det svenska politiska livet, är det viktigt att komma ihåg att Gemeinschaft inte utplånas i och med moderniseringen och industrialiseringen. Istället skapas i bl a Sverige en ny, modern typ av "Gemeinschaft" av arbetarrörelsen. Denna rörelse som är internationell till sin räckvidd, bärs ytterst upp av konkreta känslomässiga band som har sin förankring i de konkreta socialmoraliska miljöer som bl a arbetarrörelsen själv skapar genom sin kamp mot den ohämmade industrialiseringens följder för arbetarna. Vi vill hävda att "folkhemmet" inte bara var en propagandistisk fras, utan att detta begrepp också hade en konkret innebörd som för stora delar av det svenska

¹⁵ Asplund, J 1991, Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft

¹⁶ F-skalan var ett instrument som användes av Adorno et al när de påvisade relationen mellan en "hierarkisk, auktoritär förälder-barn-relation" och auktoritär politisk ideologi, se Adorno et al 1950, The Authoritarian Personality.

folket uttryckte en upplevelse av tillhörighet till det moderna svenska samhället, vilken främst hade sin grund i de socialmoraliska miljöer som skapades av den svenska arbetarrörelsen. Detta kan kanske förklara solidaritetsdimensionens starka ställning i den svenska politiken.

Den väststyske sociologen Beck (som vi har lånat begreppet "socialmoraliska miljöer" av) har pekat på att det moderna samhället präglas av en individualiseringstendens som har en viktig grund i att de socialmoraliska miljöer som skapades i de tidigare moderniseringsprocesserna tenderar att upplösas i det sen-moderna samhället. Utifrån vår tolkningsmodell skulle denna nya individualism kunna tolkas som ett krav på ökat handlingsutrymme, vilket för övrigt också den svenska maktutredningen utifrån annorlunda utgångspunkter påvisat¹⁷. Detta krav på större personlig frihet skulle kunna tänkas stå i ett kompensatoriskt förhållande till den försvagade upplevelsen av tillhörighet.

Vi är emellertid alltför påverkade av Durkheim för att kunna förmås att tro att individualiseringen innebär att man helt frigör sig från "behovet" av tillhörighet. "Egoism" fortsätter att vara ett problem, vilket bl a visas av att människor i det moderna samhället fortsätter att utveckla nya typer av "Gemeinschaft"-rörelser¹⁸. Vi tror istället att den sk individualiseringen delvis kan tolkas som en följd av att den enskilda individen i det sen-moderna samhället i betydligt högre grad väljer sina tillhörigheter och sina nära relationer. Istället för att födas eller av omständigheterna tvingas in i ett "Gemeinschaft" väljer man detta och får kanske chans att mer än en gång byta "Gemeinschaft". Tillhörigheterna kan alltså skifta men behovet av tillhörighet förblir konstant.

Om man i högre grad måste välja och rent av kämpa sig till inträde i ett "Gemeinschaft", innebär detta att risken ökar för att en del människor kommer att förbli i avsaknad av någon som helst tillhörighet. Denna avsaknad kan komma att påverka även den del av meningsproduktionen som tar sig politiska uttryck genom att de hemlösa kan komma att lida av, vad Lane kallar politisk alienation. Vi föreställer oss sambandet mellan hemlöshet och politisk alienation på ungefär följande sätt. Genom tillhörigheten till en konkret grupp som också fungerar som referensgrupp, förmedlas relationen mellan individen och det nationella samhället. Genom att den konkreta gruppen är integrerad i den stora samhällsgemenskapen kan också den enskilde individen uppleva en tillhörighet i det större samhället. Individen måste bl a ha en chans att uppleva att det finns folk av hans sort "där uppe". Om denna förmedling är bruten kommer individens upplevelse av politiken att präglas av politisk alienation. Det speciella med "folkhemmet" var kanske att även "dom där nere" kunde känna sig som en del av den stora samhällsgemenskapen genom förmedling av bl a arbetarrörelsens konkreta

¹⁷ Demokrati och makt i Sverige, SOU 1990:44

¹⁸ Se t ex Eskola, A 1982, Socialpsykologins grunder – en kritisk granskning. Åberg (1990) för i den tidigare nämnda artikeln också ett besläktat resonemang.

organisationer.

Vi är benägna att förstå den s k populismtendens i politiken, vilken bl a Fryklund & Peterson¹⁹ uppmärksammat, som en följd av att vissa grupper upplever en hemlöshet i det etablerade samhället, vilket i sin tur leder till en upplevelse av politisk alientation. Utifrån vårt perspektiv skulle den populistiska dimensionens sena genomslag i Sverige jämfört med övriga nordiska länder, kunna tolkas som en följd av att den socialmoraliska grunden för folkhemsideologin här var mer resistent gentemot den tillhörighetsupplösande tendens som bars upp av de fortsatta moderniseringsprocesserna.

Att den populistiska tendensen är förknippad med en småborgerlig klassbas, vilket är Fryklund & Petersons centrala poäng, skulle kunna förstås som en följd av att småborgare i strikt bemärkelse (ensamarbetare som själva kontrollerar sina arbetsredskap) är de som först blir utsatta för upplösningen av traditionella socialmoraliska miljöer; småborgarna kan i likhet med Marx' beskrivning av småbönderna i Napoleon IIIs Frankrike förstås som en säck potatis utan interna relationer mellan de olika potatisarna²⁰. Småborgarna blir beroende av socialmoraliska miljöer som skapas av andra sociala krafter än småborgerligheten. Den politiska alienationen är kanske den enda klassmässigt relaterade politik som småborgerligheten kan bära upp som självständig klass, vilket väl också var Marx' poäng med potatisäckens relation till Napoleon III. Folkhemsideologins reella bas var kanske i Sverige så stark att den också förmådde integrera småborgerligheten i det svenska folkhemmet, vilket politiskt uttrycktes av bl a det regeringssamarbete mellan bonde- och arbetarpartierna som fick sitt definitiva (?) slut i och med ATP-striden.

Resonemanget så här långt pekar på två grova och väldigt preliminära hypoteser. Valresultatet 1991 skulle kunna förstås som en effekt av två typer av förskjutningar i den politiska meningsproduktionen. Dels en förskjutning som skulle kunna tolkas som en effekt av att förhoppningsdimensionens betydelse stärkts på bekostnad av trygghetsdimensionen. Dels en förskjutning som skulle kunna tolkas som en effekt av att traditionella socialmoraliska miljöer upplösts, utan att de för en ganska stor grupp människor ersatts av alternativa gemenskaper. Man skulle kanske rentav kunna hävda att röstandet på Ny Demokrati bara är toppen på det isberg där det under ytan döljs en ganska bred upplevelse av politisk alienation.

Metod

Som en sammanfattning av våra teoretiska utgångspunkter kan man säga ungefär följande. Vi vill försöka förstå förändringar i de politiska åsikterna

¹⁹ Se t ex Fryklund, B & Peterson, T 1987, Klass, parti och politiskt handlande, i Bergryd, U (red), Den sociologiska fantasin

²⁰ Marx, K 1971, Louis Bonapartes 18:e Brumaire

som ett resultat av förändrade betingelser för skapandet av mening. Förändringen av dessa betingelser vill vi i sin tur förstå som ett resultat av förändringar i den objektiva livssituationen. Vi är däremot i denna undersökning inte primärt intresserade av den påverkan som sker åt andra hållet, dvs att de politiska åsikterna leder till politiska handlingar som förändrar den objektiva livssituationen.

Skapandet av mening ser vi som en aktiv verksamhet med både en kognitiv och en praktiskt-materiell sida, som inom bestämda ramar och med hjälp av ett visst råmaterial syftar till att skapa ett förhoppningsutrymme samt en upplevelse av trygghet och tillhörighet. Förändringar i denna aktivitet drivs framförallt fram av förändringar i den objektiva livssituationen som hotar något eller några av dessa dimensioner eller av förändringar som ändrar dominansförhållandet mellan de tre meningsdimensionerna.

För att kunna förstå den meningsproduktion som har politisk relevans och förändringar i denna meningsproduktion, vill vi genomföra en empirisk undersökning i två steg. Det första steget består av en surveyundersökning i en medelstor svensk stad²¹. Som bakgrundsmaterial till denna surveyundersökning skall vi utifrån kommunens valkretsindelning göra en kartläggning av sambanden mellan valresultat och de respektive valkretsarnas sociala och ekonomiska profil. Genom surveyundersökningen skall vi försöka att få grepp om de möjliga sambanden mellan å ena sidan den objektiva livssituationen och å andra sidan de politiska åsikterna.

Som exempel på de faktorer i den objektiva livssituationen som vi vill fråga om kan nämnas följande: yrke, sysselsättning, inkomst; ålder, kön; arbetshistoria; utbildning; ursprungsfamilj; civilstånd, familj, barn; bostadstyp, områdestyp; hälsotillstånd; makes/makas yrke, utbildning, sysselsättning, inkomst; fritidsintressen, föreningsaktiviteter; umgängesliv; konsumtionsmönster; massmediavanor. Den andra delen av surveyn kommer att vara ett batteri av frågor som kan ge oss en uppfattning om respondenternas politiska åsikter. Frågeområden som kommer att ingå i detta "batteri" är bl a röstning i det senaste valet, röstningshistoria, aktuella partipolitiska sympatier och ställningstagande till centrala politiska sakfrågor. Vi vill också få en mycket preliminär indikator på inriktningen av respondenternas meningsproduktion genom att ställa ett antal frågor som är direkt relaterade till

²¹ Vi avser göra denna undersökning i Helsingborgs kommun, bl a därför att vi har en viss, men inte alltför stor anknytning till denna stad. Helsingborg är politiskt intressant beroende på att det där skett stora politiska förändringar (10 partier i kommunfullmäktige efter senaste valet) vilket bl a lett till att en offensiv borgerlighet, som är på väg att genomföra vad de själva kallar ett systemskifte, tagit över den politiska makten. Surveyn skall bygga på ett slumpmässigt urval av kommunens röstberättigade invånare. Vi tänker oss en population på ca 2.000 personer. Vi syftar till att uppnå en svarsfrekvens på minst 80 % genom ett aktivt förhållningssätt till dem som inte svarat i första omgången. Har vi inte fått svar efter den andra skriftliga påminnelsen kommer vi att genom telefonsamtal och besök försöka öka svarsfrekvensen. I den mån vi inte räknar med att klara av hembesök hos alla icke-responder, kommer vi att slumpmässigt välja ut dem som vi avser att besöka.

våra tre meningsdimensioner; trygghet, förhoppningar och tillhörighet.

Vi kommer att försöka hitta samband mellan objektiv livssituation och politisk åskådning med hjälp av statistiska metoder och teoretiskt vägleda hypoteser om meningskonstruktionen som förmedlande länk. Vi avser att låta dessa bägge sätt att analysera våra data ömsesidigt befrukta varandra. För att kunna göra våra hypoteser om aktörernas meningskonstruktioner plausibla, måste vi göra en innehållsanalys av de synliga delarna av de respektive partiernas politiska budskap, där vi försöker relatera dessa till olika dominansförhållanden mellan de tre dimensionerna i vår teoretiska modell av meningsproduktionens grundläggande förutsättningar.

I nästa steg av undersökningen vill vi med hjälp av framför allt kvalitativa intervjuer och eventuellt viss deltagande observation, göra nedslag där vi genom frågor eller direkt observation kan komma åt indikatorer på meningsproduktionen och dess förändringar. Vi får på grundval av dessa neddykningar säkert anledning att revidera våra tidigare konstruerade bilder av den subjektiva meningsproduktionen och kan då också få anledning att utsetta vårt surveymaterial för en förnyad analys.

Man kan tänka sig olika typer av sådana kvalitativa delundersökningar:

- a. för att närmare belysa i surveyundersökningen konstaterade statistiska samband; b. för att belysa förväntade men ej verifierade samband; c. för att närmare undersöka atypiskt röstbeteende; d. särskild ungdomsundersökning där vi jämför gymnasieskolor med olikartade elevprofiler; e. valdistrikt med likartade ekonomiska och sociala profiler men med olika valresultat; f. specialundersökning av något eller några landsbygdsområden inom kommunen; g. nyckelintervjuer med aktörer med erfarenheter från Helsingborgs politiska historia; h. nyckelintervjuer med aktuella politiska aktörer i staden; i. närvaro vid politiska möten och sammankomster; j. undersökning av den lokala etableringen av Ny demokrati.

Vi ser inga problem med att uppfylla det forskningsetiska kravet om individskydd: deltagande i undersökningarna är frivilligt; samtliga utvalda personer kommer att informeras om forskningens syfte och användning samt garanteras fullständig anonymitet; insamlade data kommer uteslutande att användas för forskningsändamål.

Vårt primära intresse i denna undersökning är att förstå politiska förändringar. Problemet som då uppstår är hur vi skall kunna empiriskt verifiera dessa förändringar; vi går ju in i ett bestämt nu-läge och får egentligen bara ögonblicksbilder av de historiska processer som aktörerna är delaktiga i. Genom kombinationen av olika typer av undersökningsmetoder kan vi dock få bilder från olika typer av processer som inte är präglade av en gemensam historisk samtidighet och kan på så sätt få ett grepp om de politiska förändringarna.

Vårt insamlande och vår analys av det empiriska materialet kommer att kännetecknas av att vi försöker sammansmälta två förhållningssätt; ett analytiskt och ett syntetiskt²². Det analytiska förhållningssättet försöker att peka ut viktiga objektiva faktorer i livssituationen. Det syntetiska förhållningssättet kännetecknas däremot av ett försök att sammankoppla dessa faktorer genom att relatera dem till en teoretiskt konstruerad bild av aktörens aktiva skapande av mening. Den objektiva livssituationen blir alltså betydelse- eller meningsfull genom att relateras till det syntetiserande förståelsearbete som är en väsentlig ingrediens i allt handlande.

Det är här emellertid väsentligt att skilja mellan forskarens och aktörens syntetiseringsarbete. Forskaren kan egentligen bara genom en teoretisk konstruktion skapa sig en bild av aktörens syntetisering; han skapar vad Weber kallar en idealtyp. Denna idealtyp kan emellertid förfinas eller förkastas genom att den på olika sätt relateras till indikatorer på aktörens eget syntetiseringsarbete. Idealtyper kan aldrig vara sanna eftersom de aldrig kan komma i kontakt med det de uttalar sig om – den Andres meningsskapande aktivitet. Däremot kan de vara mer eller mindre plausibla; de kan vara mer eller mindre förenliga med de empiriskt verifierbara indikatorerna på aktörens eget syntetiseringsarbete.

De samband vi kommer fram till genom denna metodik är inte några orsakssamband. Det är inte så att en viss livssituation orsakar vissa politiska åsikter. Det är istället så att en viss livssituation skapar en ram och ger råmaterial för aktörens produktion av mening. Sambanden bestäms istället av de begränsningar som minskar aktörens möjligheter till meningsproduktion. Utifrån denna metodik blir det alltså i princip möjligt att förstå och ta hänsyn till att samma livssituation kan leda till olika typer av politiska åsikter beroende på att den konkreta användningen av ramen och råmaterialet inte är förutbestämd; meningsskapandet är ju vår "mellanliggande variabel". Konstruktionsmöjligheterna är emellertid inte oändliga, utan i de flesta fall förmodligen väldigt begränsade vilket kan leda till att de samband som produceras av meningsskapandet kan tolkas som orsakssamband.

Med hjälp av Webers resonemang kring idealtyper²³ kan det sätt vi tänker oss gripa an den konkreta forskningsprocessen beskrivas på ungefär följande sätt. Med hjälp av teoretiska resonemang och våra "förutfattade meningar" skapar vi först en mycket abstrakt modell som försöker beskriva de väsentligaste ingredienserna i det vi kallar meningsproduktion. I forskningsprogrammet har vi endast gett en första antydning om denna abstrakta modell. Vi kommer att i den fortsatta forskningsprocessen revidera och utveckla modellen.

²² Det vi här kallar analytiskt respektive syntetiskt förhållningssätt är inspirerat av den progressiva-regressiva metod som Sartre förespråkar i "Till frågan om metoden" (1984).

²³ Se Webers artikel "Samhällsvetenskapernas objektivitet" i "Vetenskap och politik" (1977)

Vår abstrakta och övergripande modell för att förstå meningsproduktionens grundläggande betingelser kommer vi sedan att använda för att framställa idealtyper, som speglar olika samband mellan aktörers meningsskapande och livssituation. Idealtyperna kommer att vara vägledande för konstruktionen av enkätfrågeformuläret. På grundval av resultatet av surveyundersökningen och vår analys av den, kommer vi att revidera idealtyperna och kanske t o m skapa nya sådana. Dessa reviderade idealtyper kommer sedan att styra det fortsatta forskningsarbetet, vilket i huvudsak kommer att använda sig av kvalitativa metoder. Genom samtal och direkta observationer närmar vi oss det konkreta meningsskapande arbetet och kan på så sätt pröva våra reviderade idealtyper mot indikatorer som ligger närmare den praktiska verklighet där det verkliga meningsskapandet sker.

Vi hoppas alltså att detta sista steg i forskningsprocessen kan leda till att vi ytterligare reviderar och förfinar våra idealtyper. När vi kommit så långt ämnar vi också gå tillbaka till vår abstrakta modell och undersöka om vi genom förändringar av denna kan bättre tolka vårt material. Vi ämnar också vid denna punkt jämföra vår ansats att tolka valresultatet 1991 med tolkningar gjorda från andra teoretiska utgångspunkter för att därmed kunna bedöma de olika teoretiska perspektivens fruktbarhet i förhållande till varandra.

Samhällsvetenskapen kan inte frigöra sig från vad Giddens kallar den dubbla hermeneutiken. Vi kan skapa bättre eller sämre idealtyper men kan aldrig lämna vår ideala nivå, utan bara låta denna på ett någorlunda öppet sätt kommunicera med den praktiska nivå där aktörerna befinner sig. Vi hoppas att med hjälp av detta forskningsprojekt kunna producera idealtyper som både kan kommunicera bättre med aktörernas vardagliga meningsproduktion och bättre tolka hur politiska åsikter och förändringar av dessa hänger ihop med aktörernas objektiva livssituation än vad de etablerade sätten att analysera politiska valhandlingar förmått att göra.

Tidsplan

Projektet kommer att läggas upp i enlighet med nedanstående tidsplan:

Halvår	Arbetsmoment
1	Teori- och litteraturgenomgång Innehållsanalys av partiernas politiska budskap Kartläggning av den politiska situationen i Helsingborg Analys av valstatistik Formulering av hypoteser Framställning av enkätformulär

2	Provundersökning
Genomförande av enkätundersökning
Analys av surveydata
3	Fortsatt analys av surveydata
Rapportering av enkätresultat
Utveckling och förfining av hypoteser
Urval av kvalitativa studieobjekt
Kvalitativ datainsamling
4	Fortsatt kvalitativ datainsamling
Analys av kvalitativa data
5 och 6	Slutgiltig analys
Författande av rapport

Egna arbeten av betydelse för projektet

Böök, Ingmar 1990, *Josef, samhällssjälén och AMS*

Böök, Ingmar 1990, *Första terminen. Studenter kommer till tals*, rapport till högskoleutredningen (tillsammans med Melcher Ekströmer)

Böök, Ingmar 1991, *Socialpsykologi som humanvetenskap* (stencil)

Olofsson, Per-Olof 1990, Begär och existens, i *Sociologisk Forskning* nr 4/1990

Olofsson, Per-Olof 1991, Kommunikativ moral – vår möjlighet till uppvaknande socialism, i Karlsson & Månson (red), *Socialism utan ansikte*

Olofsson, Per-Olof 1991, *Den avklädda människan*

Persson, Anders 1982, *Gymnasieval och sortering. Valet till gymnasieskolan i stockholmsregionen*

Persson, Anders 1982, *Ge-Kåskonflikten – och sedan?* (tillsammans med Kenneth Sandberg)

Persson, Anders 1991, *Maktutövningens interna dynamik. Samspel och motsättningar i skola och lönearbete*